

Csákány Csilla

Figura bufonului
în câmpul estetic muzical al modernismului
Ipostaze valorice

CSÁKÁNY CSILLA

**FIGURA BUFONULUI
ÎN CÂMPUL ESTETIC MUZICAL
AL MODERNISMULUI
IPOSTAZE VALORICE**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2017

Referenți științifici:

Conf. univ. dr. Boros-Konrád Elisabeta

Conf. univ. dr. Fodor Attila

Pe copertă:

Paul Klee: „Pierrot Lunaire” (1924)

ISBN 978-606-37-0200-6

© 2017 Autoarea volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autoarei, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Tehnoredactare computerizată: Cristian-Marius Nuna

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

CUPRINS

<i>Prefață</i>	5
Introducere	9
1. Bufonul ca expresie particulară a climatului afectiv în perioada modernismului	11
1.1. Modernismul muzical și spiritul timpului (<i>Zeitgeist</i>): aspecte istorico-geografice, socio-estetice și fenomenologice în configurarea toposului bufonului	12
1.2. Bufonul din perspectivă fenomenologică	26
1.2.1. O privire retrospectivă	28
1.2.2. Bufonul modernismului	29
2. Configurarea istorico-estică a figurii bufonului din perspectivă axiologică	37
2.1. Ambiguitatea axială a valorii comicului	37
2.2. Abordări teoretice privind comicul în muzică	40
2.3. Implicațiile muzicale ale comicului pe parcursul istoriei culturii	42
2.4. Reflecții asupra investigațiilor interdisciplinare privind comicul și râsul. Accepțiuni filosofice, psihologice și sociologice	52
2.5. Diversificarea estetică a valorii de comic	56
2.6. Configurări muzicale ale comicului	64
2.7. Grotescul ca topos al manifestării bufonului	70
3. Tipologiile bufonului	75
3.1. Tipologii tradiționale	75
3.1.1. Figuri din <i>commedia dell'arte</i>	75
3.1.2. Bufonii din lumea ciroului	82
3.1.3. Corelația bufon–nebulă	85
3.2. O interpretare tipologică din perspectiva artei modernismului	91

4. Mesajul estetic al bufonului în creația literară și cea a artelor plastice.	
Excurs stilistic	97
4.1. Bufonul în creația literară	97
4.2. Bufonul în artele plastice	108
Concluzii	125
Bibliografie	127

Prefață

De vorbă într-un interviu imaginar cu presupusul cititor

Oh, nevinovate cititor, care răsfoiești cu o supărătoare indiferență paginile îmbibate în lacrimile amarnice ale destăinuirii unor condiții umane înduplecate, te întreb cu sentimentul dojenirii, ai trăit vreodată ascultând strigătele disperate ale lui Rigoletto, clovnul curții care, dându-și seama de ademenirea și dezonoarea fiicei sale, Gilda, de către stăpânul său duce,– iese din rolul său de cabotin și strigă slujitorilor care au ticluit răpirea Gildei: „asasinii, asasinii!?, strigătul lui reverberând până la urechile ducelui. Reții momentul tragic-amarnic al operei? Da sau nu? Ori, ai putut privi fără consimțământul pasional pe bietul Petrușka, trupul lui neînsuflețit azvârlit în piața târgului de către bătăranul Maur, rivalul lui brut în dragoste față de balerina trupei de marionete ale tainicului vrăjitor al iarmarocului? Da sau nu? Și ai urmărit, măcar în treacăt, schimbul esenței caracterului și virtuții cabotinelui Thomas Beckett care, din moftul de neclintit al lui Henrik al II-lea, va fi numit prin lege arhiepiscopul ținutului, devenind astfel adversar, de la egal la egal, al regelui, și care suportă mai bine moartea decât să-l batjocorească pe Dumnezeu, în slujirea căruia s-a angajat trup și suflet, schimbându-și esența de cabotin cu cea de Arhiepiscop? Da sau nu? Și mă tem să mai întreb, ai auzit cumva de bietul nebun al satului care prevestește tragedia țării sale, Rusia, din opera *Boris Godunov*, sau figura jalnică a soldatului Wozzeck? Da sau nu? Și ... dar nu te mai întreb, te las să decizi singur dacă te aventurezi sau nu în lectura prezentelor legende din cartea pe care o frunzărești, oh, nevinovate cititor...

Dacă îmi dai un semn de aprobare asupra intenției la lectura care-ți va înfățișa destinul amarnic al bufonului tuturor timpurilor, inclusiv din epoca contemporană, privită în oglinda diferitelor ramuri ale artei, atunci voi trece cu dezinvoltură la inițierea ta în tainele vieții acestor eroi cu destine atât de variate, dar mai întotdeauna triste și milostive.

Ca un modest scutier, aidoma lui Vergilius, însoțitorul simbolic al lui Dante de la *Infern* prin *Purgatoriu* la porțile *Paradisului*..., te voi conduce și eu dintr-o viață de cabotin într-alta, urmând drumul lor întortocheat și plin de evenimente grotești, când cu accente comice, când tragice sau tragicomice.

Autoarea volumului, Csilla Csákány, caută, și, cred eu, găsește răspunsuri edificatoare care satisfac pe deplin curiozitatea ta asupra vieții și destinului amarnic al bufonilor de întotdeauna. Răspunsurile sale însă au fost condiționate de investigații aprofundate în domeniul valoric al sferei estetice contemporane, cu precădere asupra accentelor ludice ale grotescului și tragicomicului.

Precum se vede, tema cercetată a autoarei este pe cât de captivantă, pe atât de pretențioasă. Captivantă, pentru că tratarea ludicului în modernismul muzical, către care ne conduce primul volum rezultat din preocupările preliminare ale autoarei, reprezintă o tentativă vie pentru oricare muzicolog cercetător datorită investigații insuficiente a zonei valorilor estetice contemporane și a promovării acestora prin figura polimorfă a bufonului muzical.

Este în același timp și pretențioasă tema cercetată, tocmai pentru complexitatea și polisemia fenomenului bufon, pentru relațiile sale istoricește construite în muzică cu mediul său social-artistic. Manifestarea bufonului transcende, de regulă, câmpul inter-valoric semnalat și străbate, în existența sa ludică, aria policromă a întregului câmp estetic, poposind, rând pe rând, la porțile frumosului și urâtului, sublimului și josnicului, tragicului și comicului, oscilând între polii grotesc *in nascendi* și cel absurd *in morendi* ai axei universului artistic contemporan.

Oprindu-ne la selectarea și formarea artistică-muzicală a figurii clovnului, observăm că autoarea focusează cu mult simț de orientare și pregătire competentă parametrii investigațiilor sale la evidențierea formelor și atitudinilor tipic cabotine prin care recunoaștem eroii noștri cu „triste figuri”, căutând să înțelegem mesajul desprins din destinul lor trăit. Dintre acești parametri reținem ariile de semnificație analitică ale sintagmelor de *ambiguitate*, *schimb de esență*, *dedublarea*, *spiritul vremii*, și, înainte de toate, *starea de neputință* a figurii bufonului.

Iată, câteva „fotografii la minut” ale autoarei asupra parametrilor utilizați în prezentul volum:

Pe lângă *schimburile de esență* – transcenderile subite dintr-un stadiu în altul – amintite deja, evidențiem alegoria caricaturală a lui Bidstrup reproduse ingenios de autoare privind salturile reciproce pline de umor între „persoanele” de dresor și de câine dresat (p. 34).

Despre *ambiguitatea* axială a valorii comicului, autoarea scrie: „Atât personajul bufonului, cât și forma de existență în toposul reprezentat de bufon face parte din nomenclatorul valorii comicului. Bufonul, totodată, personifică un fel de ființă amfibiă, prezentă atât în spațiul realității, cât și în cel al imaginarului, atât în contingent, cât

și în idealitate. Bufonii sunt, așadar, purtătorii unei forme de viață reală și ideală în același timp.”(p. 37)

Spiritul timpului (Zeitgeist) este tratat în paginile volumului ca „un ansamblu coerent de elemente referitoare la gândirea, ideologia, credința membrilor unei comunități, într-o perioadă istorică bine definită. Spiritul timpului determină în manieră convergentă manifestările obiceiurilor și producțiilor membrilor comunității respective.” (p. 20)

Neputința – trăsătură principală și universal valabilă până la un anumit punct al evoluției destinului lor – este reflectată edificator de către autoare prin *Cântecul de leagăn* din opera *Wozzeck* a lui Alban Berg, în care melodia interpretată de mamă afirmă una și se referă la alta (p. 19) – o sensibilă analiză a discursului muzical.

Pentru înfățișarea fenomenului *dedublării*, autoarea îl citează pe André Gide: „două sentimente opuse se interferează și se suprapun” (p. 35), la fel, transfigurările grotești ale figurilor din romanul *Idiotul* de Dostoievski.

Iubite cavalier vagabond al lecturii de față, te roagă scutierul tău însoțitor ca pentru început să cauți pasajele marcate de până acum, citește-le, meditează asupra lor câteva clipe, iar apoi comandă *Start!* Pentru mai departe, pentru amândoi!

Am ajuns la semnificarea capitolelor volumului de față: – 1. *Bufonul ca expresie particulară a climatului afectiv în perioada modernismului*; 2. *Configurarea istorică-estetică a figurii bufonului din perspectivă axiologică*; 3. *Tipologii ale bufonului*; 4. *Mesajul estetic al bufonului în creația literară și arte plastice. Excurs stilistic.*

Nu ți se pare și ție, stăpâne, că ele se constituie într-un sistem încheiat al cercetării, oferind prilej fecund de dezvoltare a măștii bufonului cu grimasa lui tainică? Grimasă din spatele căreia el dă bobârnace la nas cu sau fără discernământ stăpânului, sau confrăților de rând de regulă nebănuitori și nepregătiți spre a fi puși față în față cu adevărul, mai pe șleau, cu minciunile ce le caracterizează în persoană – a se vedea capitolul 2.

În capitolul 3, autoarea insistă cu multă izbândă asupra descrierii unor tipuri de bufoni, sistematizându-i în tabele sinoptice. Evoluția tipurilor principale, polarizându-se între polii comicului și tragicului câmpului estetic, conturează, după autoare, trei vectori evolutivi. Primul, în direcția polului comic către care tind: bufonul naiv, ticălosul, complotistul, bufonul de circ; al doilea marchează direcția tragicului pe care o urmăresc nebunul sfânt, marioneta, neajutoratul; și, printre ele, în interferența tragicomicului, ființează vizionarul, inocentul, perfidul și bufonul de curte. Tipologia este concretizată cu paradigme prototipice ale unor bufoni muzicali de la Chout și Pulcinella, până la Pierrot lunaire și Wozzeck (a se vedea figurile

de la pagina 96). Din analizele tipologice ale lui Csilla Csákány rezultă și faptul că bufonul devine, vrând-nevrând, figură catalizatoare a conflictului dramatic, conducând deseori dibace firul desfășurării evenimentelor. Este, totodată, și părtaș la pățanii, primindu-și partea cuvenită. Paradoxal: neputința bufonului se manifestă prin putința sa nedeclarată.

Voluminosul capitol 4 ne introduce în atelierul analitic al autoarei, oferindu-ne analize demonstrative asupra bufonilor aparținând diferitelor tipuri, conform clasificării elaborate. Întâlnim paradigme citate din literatură, chiar din filozofie, precum și din zona artelor vizuale.

Îți mai rețin atenția, cavaliere-cititor, asupra unui interesant episod de sorginte nietzscheană. În contemplarea de către Zarathustra a cuplului *bufon-echilibrist* din opera filosofică a lui Nietzsche, autoarea descoperă rolul *schimbului de esență* ca mod de existență postromantică a bufonului. „Oare ce semnifică și la ce se referă cele două personaje? Fără îndoială, Echilibristul reprezintă aici omul de rând, care distrează mulțimea, dar moare, devenind astfel «demn de respect». El este acel om, care a învățat cum să trăiască „periculos”, este poate Artistul, care s-a autodepășit, cauzându-și propria moarte. Bufonul reprezintă copia, totodată antiteza lui: este Artist, este Diavol”(p. 105).

În fine, paradigma picturală a bufonului o prezintă autoarea din creația pictorului Nicolae Tonitza. „Tăietura maxilarului și linia oblică a ochilor, linii abrupte, expediate parcă «în afara» desenului, parcă măresc suferința de pe chipul bufonului” – iată, o plasticizantă descriere pe pagina 121 din carte, însoțită de reproducerea picturii evidențiate.

Iar acum, stăpâne, scutierul tău te părăsește. Ți-l citez pe Schiller: *maurul și-a făcut datoria, maurul poate să plece*. Rămâi însă, cred, suficient de înarmat cu puterea curiozității pentru a nu te mai opri, hotărât, de a citi *durch und durch* volumul servit cu atâtea delicatețe ale interogărilor.

Salut și lectură aventuroasă!

Fostul scutier, Ștefan Anghi

Introducere

Cutreierând drumul cunoașterii artei muzicale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, am reușit să identificăm două fenomene distincte. Prima realizare ar fi că arta de la răscrucea secolelor se identifică, în sens larg, cu valoarea estetică a grotescului; iar cea de-a doua este faptul că în creațiile artistice ce datează din această perioadă, figura bufonului își face apariția într-o proporție considerabilă. Reprezentarea grotescului în câmpul estetic al expresiei artistice conferă o platformă corespunzătoare în ceea ce privește sensibilizarea răspunsului artistic față de dezamăgirile epocii. În aceste momente istorice de dezechilibrare socială, morală și culturală, nu doar existența artistică, ci însăși întreaga existență umană devine extrem de delicată. Iar tocmai acesta este momentul istoric în care figura arhetipală a bufonului apare în multiple reprezentări artistice. De ce are loc oare acest fenomen? Poate fi apariția artistică a bufonului o reacție la întreaga existență umană?

Desigur, începând de la personaje precum Petrușka lui Stravinski, sau Pierrot lunaire a lui Schoenberg, și până la clovniul lui Busoni, Prokofiev sau de Falla, drumul parcurs de către arta sonoră de la începutul secolului al XX-lea este într-atât de variat precum însăși figura bufonului. În contextul stilistic propriu compozițiilor muzicale în care apare figura bufonului, aceasta joacă de regulă un rol important în conturarea mesajului estetic. Compozitorii care au valorificat în mod creativ această figură, au zugrăvit câte un contur artistic particular, câte o viziune estetică specială, în condițiile dinamismului interior propriu reprezentat de către această figură. Diversele tipuri de bufoni se întâlnesc, însă, în emoția resemnării melancolice, ceea ce duce, în mod inevitabil, la sentimentul neputinței. Acest sentiment poate fi extrapolat la nivelul întregii epoci.

În acest volum va fi cercetat, așadar, figura bufonului ca expresie particulară a climatului afectiv în perioada modernismului muzical. După configurarea istorico-estetică a figurii bufonului din perspectivă axiologică, vom încerca să surprindem dinamismul interior al figurii cu ajutorul a trei sisteme axiale. Vom explora diversele tipuri de bufon întâlnite în creații artistice distincte, pe care le vom încadra într-un sistem deschis; după care vom căuta corespondenți din literatura muzicală, pentru a propune o posibilă tipologie din perspectiva artei modernismului. Iar ca și un excurs

stilistic, conchidem prin redarea câtorva mesaje estetice ale reprezentării bufonului în creația literară și cea a artelor plastice. Aceste investigații vor continua într-un al doilea volum, intitulat *Valoarea grotescă a bufonului în modernismul muzical între comic și tragic. Privire istorico-structurală*, unde ne dedicăm prezentării panoramice a unor creații muzicale ce datează de la răscrucea dintre secolul al XIX-lea și cel al XX-lea, accentuând aspecte istorice, structurale, stilistice și estetice.

ISBN: 978-606-37-0200-6